

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-179>

УДК 631.16-049.5:631.11

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

FINANCIAL SUPPORT TO FARMERS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Лукаш Світлана Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1948-7683>

Конєв Руслан

здобувач ступеня доктора філософії,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9931-1850>

Lukash Svitlana, Koniev Ruslan

Sumy National Agrarian University

Фермерські господарства мають важливе економічне та соціальне значення в агропромисловому комплексі України. Вони є ключовим елементом у забезпеченні продовольчої безпеки країни та вирішенні соціально-економічних проблем сільських територій. Підтримка фермерства є необхідною умовою сталого розвитку країни. На сучасному етапі розвитку існують певні проблеми та труднощі з фінансовою підтримкою фермерських господарств України. Фермери, що звикли вже покладатись лише на себе, зазвичай звертаються до залучення банківських коштів через кредити. Втім, гранти та програми підтримки окремих напрямків можуть бути альтернативою. Ці кошти іноді є більш доступними, дешевими або навіть надаються безповоротно. У статті проаналізовано теперішній стан фінансової підтримки фермерських господарств в Україні, зазначений досвід Європейського Союзу (ЄС) у проведенні програм підтримки місцевих фермерів, зокрема розглянуто механізм діяльності Спільної сільськогосподарської політики ЄС, представлені перспективи впровадження політики ЄС по фінансовій підтримці фермерів в Україні, визначені рекомендації щодо адаптації та підвищення ефективності фінансової підтримки з урахуванням європейських стандартів.

Ключові слова: фінансова підтримка, фермерські господарства, європейська інтеграція, спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу, сталий розвиток, сільські території.

Farms are of vital economic and social importance in the agro-industrial complex of Ukraine. Farms are a key element in ensuring the country's food security and solving the socio-economic problems of rural areas. Their support is a necessary condition for the sustainable development of the country. At the current stage of development, there are specific problems and difficulties with financial support for Ukrainian farms. Farmers who are used to relying only on themselves usually turn to bank loans. However, grants and support programs for specific areas can be an alternative. These funds are sometimes more accessible, cheaper, or even provided on a non-repayable basis. The article analyses the current state of financial support for farms in Ukraine, notes the experience of the European Union (EU) in implementing support programs for local farmers. It is considered the mechanism of the EU common agricultural policy (CAP), presents the prospects for implementing the EU policy on financial support for farmers in Ukraine, and identifies recommendations for adapting and increasing the effectiveness of financial support, taking into account European standards. In 2019, the UN declared the period until 2028 the "decade of family farms". Local production and processing of finished products, self-employment of rural families, filling the regional budget and the state's GNP are what small family farms in other countries provide today. Moreover, EU countries support this. There are about 118 rural development programs in EU, but most are focused on the development of family farming. Such as an advisory service to support small farms; a credit system, a preferential tax system, support for production development, dating of wages in disadvantaged areas (for example, for mountainous areas), support for farmers' markets, control over the distribution of agricultural land, etc. Over the past two decades, small farmers in Ukraine have remained outside the priorities of state agrarian policy. The main support for agriculture in the form of tax

breaks and subsidies has been directed at large agricultural enterprises, which has created unfavorable conditions for the development and growth of small producers. Therefore, it is obvious that in order to bring agrarian regions out of a depressed state, it is necessary to implement an effective state policy aimed at supporting and developing small farming.

Keywords: financial support, farms, European integration, CAP, EU, sustainable development, rural areas.

Постановка проблеми. Фінансова підтримка фермерських господарств є визначним фактором розвитку сталого сільського господарства в країні. Зважаючи на інтенсифікацію процесів інтеграції України до ЄС існує ряд проблем в даному питанні. Без вирішення цих проблем Україна не зможе в майбутньому розраховувати на значний розвиток всього агропромислового комплексу. Наразі Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Відповідно, особливої актуальної набуває гармонізації політик в контексті підтримки розвитку фермерства. Перш за все необхідно провести аналіз поточного стану фінансової підтримки фермерських господарств в Україні, зазначений досвід Європейського Союзу (ЄС) у проведенні програм підтримки місцевих фермерів. Важливим є впровадження механізму діяльності Спільної сільськогосподарської політики ЄС, політик ЄС по фінансовій підтримці фермерів в Україні, визначити рекомендації щодо адаптації та підвищення ефективності фінансової підтримки з урахуванням європейських стандартів

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні дане тема є актуальною. В Україні його досліджують такі науковці: Горбаль Н. І., Микитин О. З., Михальков М. О., Андрос С. В., Герасимчука В. Г., Нейтер Р., Зоря С., Муляр О. та інші. В той же час недостатньо досліджені в науковій літературі проблеми фінансової підтримки фермерських господарств в Україні в контексті підготовки до європейської інтеграції.

Мета статті. Метою статті є аналіз стану фінансової підтримки фермерських господарств в Україні в умовах підготовки до європейської інтеграції, вивчення досвіду Європейського Союзу щодо реалізації Спільної аграрної політики ЄС та розробка рекомендацій щодо адаптації української системи фінансової підтримки фермерів до стандартів і вимог ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. За оцінками Київської школи економіки прями збитки сільськогосподарської сфери від війни уже перевищують 56 мільярдів доларів США та продовжують рости. Підраховано що щоб вийти на до воєнні показ-

ники потрібно близько 10 років та майже 47 мільярдів доларів США [1]. Падіння рентабельності вирощування основних сільськогосподарських культур в 2022 та 2023 роках сприяло зменшенню фінансових ресурсів у фермерів [2]. Все це спричинило те що на сьогодні фермери відчувають гостру необхідність у фінансовій підтримці. Участь у національних і міжнародних програмах підтримки дозволить фермерським господарствам залучити додаткові кошти на діяльність господарства. На даний момент в Україні діє ряд програм що прямо чи опосередковано направлені на покращення фінансового становища фермерів. Розглянемо кожну з них окремо детально.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2024 році, у бюджеті відведено 881 мільйон гривень для підтримки виробників сільськогосподарської продукції, зокрема виділили 5 мільйонів гривень для компенсації сімейним фермерським господарствам сплаченого ЄСВ, 80 мільйонів гривень для надання кредитів фермерським господарствам. Найбільшу суму, а саме: 796 мільйонів гривень підтримки, виділили для фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції, які будуть спрямовані у вигляді дотації [3].

Взагалі у 2024 році фермерські господарства мали змогу скористатися наступними програмними:

- малі аграрії, які обробляють до 120 га на деокупованих територіях, можуть отримати 8 тисяч гривень безповоротної допомоги на один гектар, на контрольованій території – 4 тисячі гривень;
- фермери, що утримують від 3 до 100 корів, можуть отримати 7 тисяч гривень на одну голову та 2 тисячі ті, хто вирощує від 5 до 500 голів кіз та овець;
- гранти на розвиток садів і теплиці – до 7 млн гривень або 10 млн гривень відповідно;
- підприємці, які обробляють до 500 га, можуть отримати гарантію на кредит через Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві. Згідно з програмою, виробник може зменшити заставу під кредит вдвічі. Вже видані перші гарантії.

– компенсація до 50% вартості відновлення та будівництва меліоративних систем. Розмір допомоги складатиме не більше 26 500 гривень на 1 гектар оброблюваних угідь, на яких здійснюється гідротехнічна меліорація, без урахування вартості дощувальних машин;

– компенсація вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки – до 25% без урахування ПДВ. Це стосується техніки, яка куплена з квітня 2024 року. Також техніка повинна бути включена в перелік, затверджений Мінекономіки;

– компенсація до 80% вартості проведення робіт з розмінування [4].

Заявки на ці та інші допомоги подаються через Державний аграрний реєстр Державний аграрний реєстр (ДАР) – це автоматизована електронна система, створена Мінагрополітики з метою ефективного та прозорого залучення та розподілу усіх видів підтримки для українських аграріїв, як за кошти державного бюджету, так і у вигляді пільгових кредитів, міжнародних грантів або технічної допомоги [5]. З серпня 2022 року саме завдяки ДАРУ фермери мають змогу подавати заявки на участити у різних програмах підтримки в електронному виді, не звертаючись додатково до жодного контролюючого органу. Також в ДАРі міститься основна інформація про кожного зареєстрованого сільськогосподарського виробника.

Щодо міжнародних програм підтримки, то з початком війни їх кількість зросла. Основними програмами є: гуманітарна допомога від ФАО – тимчасові засоби для зберігання зерна, отримання від програми USAID АГРО 1 т мінеральних добрив, насіннева програма ФАО, USAID АГРО насіння кукурудзи Dekalb, програма USAID «Врожай» та інші. Як видно міжнародні програми направлені більше на збільшення обігових засобів [5].

Також у 2024 році автоматично від сплати податків звільняються сільськогосподарські землі, які знаходяться в зоні активних бойових дій, активних бойових дій, де працюють реєстри чи заміновані. Для цього треба звернутися до місцевих органів самоврядування, яке приймає рішення про звільнення від усіх податків [6].

Тепер розглянемо яка система підтримки фермерів у країнах ЄС.

Вся підтримка побудована навколо Спільні сільськогосподарській політиці (ССП) ЄС, яка є однією з найважливіших і найвитратнішою сферою діяльності ЄС. В рамках СПП існують такі напрямки фінансування:

– Прямі виплати в рамках Європейського фонду гарантій сільського господарства (EAGF). Цей фонд в основному фінансує прямі виплати та заходи, що регулюють або підтримують сільськогосподарські ринки.

– Виплати через Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD), який фінансує програми ЄС щодо розвитку сільської місцевості [7].

Розглянемо більш детально кожен з напрямків.

Європейський фонд гарантій сільського господарства (EAGF) спрямований на забезпечення доходів фермерів і стабілізацію аграрних ринків. Він включає:

1. Прямі виплати фермерам, а саме:

1.1. Базові виплати на гектар (Basic Payment Scheme), незалежно від обсягу виробництва.

1.2. «Зелені» виплати (Greening Payments), що стимулюють екологічно дружні практики, такі як збереження біорізноманіття, сівоzmіна, захист пасовищ тощо.

1.3. Додаткові виплати молодим фермерам (Young Farmers Payment) для підтримки нових поколінь у сільському господарстві.

2. Інтервенційні заходи на ринку, а саме:

2.1. Регулювання цін на ринку через механізми субсидій і закупівель.

2.2. Захист аграрних ринків від зовнішніх ризиків, таких як імпорتنі квоти і тарифи.

Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільських територій (EAFRD) направлений на довгостроковий розвиток сільських територій через інвестиції та підтримку. Основні заходи:

1. Фінансування програм сталого розвитку:

1.1. Підтримка модернізації фермерських господарств.

1.2. Розвиток інфраструктури та послуг у сільських районах.

2. Екологічні заходи:

2.1. Захист водних ресурсів, ґрунтів, клімату і природного середовища.

2.2. Інвестиції в органічне виробництво та інноваційні аграрні практики.

3. Соціальна підтримка:

3.1. Навчання фермерів і підвищення їхньої кваліфікації.

3.2. Заходи щодо збереження традиційних ремесел і культурної спадщини сільських регіонів [7].

Як було зазначено вище, ЄС витрачає значні кошти на підтримку фермерів, проти їх відсоток у загальній структурі ЄС з кожним роком падає. Ця тенденція чітко спостерігається на

рисунку 1, де відсоток витрат ССП в загальній структурі ЄС поступово зменшується, хоча у абсолютному вираженні (млрд. євро) ця цифра майже не змінюється з 2010 року [7].

У грудні 2020 року була прийнята багаторічна фінансова рамка (Multiannual Financial Framework, MFF) ЄС на 2021-2027 роки. Її загальна сума становить 1,21 трильйона євро (у поточних цінах) з додатковими 808 мільярдами євро від інструменту відновлення ЄС наступного покоління. Загальний обсяг асигнувань на ССП становить 386,6 мільярдів євро, розподілених між двома вище зазначеними фондами. EAGF має асигнування в розмірі 291,1 мільярда євро з яких майже 270 мільярдів євро буде надано на підтримку доходів, а решта призначена для підтримки сільськогосподарських ринків. Для EAFRD загальна сума асигнувань становить 95,5 мільярда євро. Це включає 8,1 мільярда євро направлених на подолання викликів, пов'язаних з пандемією COVID-19. Близько 30% коштів для відновлення стали доступними у 2021 році, а решта 70% – у 2022 році.

У 2022 році витрати на EAGF склали 40,95 млрд. євро. Половина з цих коштів були направлені на прями виплати на 1 гектар виробника сільськогосподарської продукції. Майже четверта частина складають «зелені» виплати, тобто виплати за використання екологічних методів ведення сільського господарства. Потрібно відмітити що окремо додатково в ЄС підтримують виробників бавовни,

на яких у 2022 році було виділено майже 0,41 млрд. євро. Більш детальна інформація наведена на рисунку 2 [8].

EAFRD направлена на сталий розвиток сільських територій через досягнення трьох довгострокових цілей:

- Підвищення конкурентоспроможності сільського та лісового господарства;
- Сталий розвиток та управління природними ресурсами. Проекти, спрямовані на збереження біорізноманіття, покращення якості води та ґрунтів;
- Розвиток сільських територій: Підтримка малого бізнесу, інфраструктурних проектів та покращення якості життя в сільській місцевості

Бюджет EAFRD у 2022 році склав близько 15 млрд. євро і всі кошти були використані, що свідчить про значну зацікавленість фермерів у таких програмах. EAFRD також може надавати інвестиційну підтримку для сільських підприємств і проектів за допомогою фінансових інструментів, таких як позики, гарантії або капітал.

Потрібно відмітити що окрім ССП в ЄС є інші програми які не прямо, але опосередковано направлені на розвиток фермерів. Зокрема програма Horizon Europe направлена на фінансування досліджень та інновацій у різних сферах, зокрема у сфері продуктів харчування, біоекономіки, природних ресурсів, сільського господарства та навколишнього середовища.

Рис. 1. Витрати ЄС на ССП 1980-2022 роки

Джерело: https://commission.europa.eu/index_en

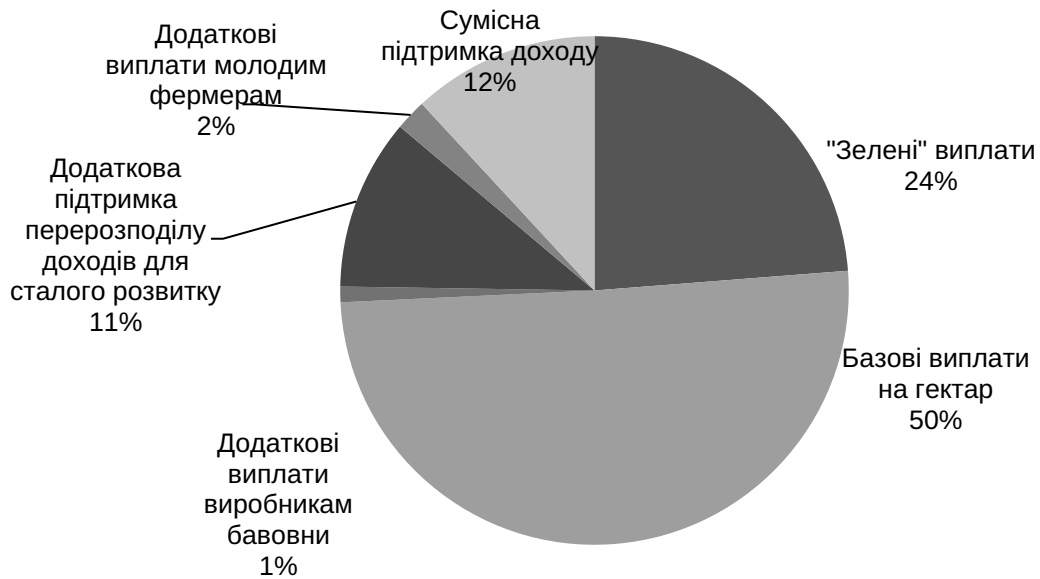

Рис. 2. Структура фінансових асигнування EAGF у 2022 році, %

Джерело: https://www.apdukraine.de/fileadmin/user_upload/Agrarpolitische_Berichte/Starikova_Alalyse_und_Empfehlungen_CAP_UA.pdf

Фінансування для фермерів також доступне в рамках Європейського соціального фонду плюс (ESF+), який спрямований на покращення умов зайнятості в сільській місцевості [9].

Якщо порівнювати фінансову підтримку фермерських господарств в Україні та ЄС, то відразу видно що кожна програма в ЄС має певну ціль, тобто кошти надаються фермеру з чітко обумовленою метою. В той час в Україні ця допомога є не системною і часто має нерегулярний характер. Частково це обумовлено тим що структура фермерських господарств в Україні і ЄС відрізняється. Так у 2020 році в ЄС було 9,1 млн. фермерських господарств при цьому 93% з них були сімейними фермерськими господарствами із земельним банком лише 11 га. Несімейні фермерські господарства, на які припадає решта 7%, мають в обробітку в середньому 102 га [10]. В Україні на початок 2020 року налічувалось майже 48 тис. фермерських господарств. Статистика щодо сімейних фермерських господарств не ведеться, частково це можна пояснити що сімейні фермерські господарства в Україні можуть бути створені і як юридичні особи, так і на базі фізичної особи-підприємця. Середній розмір земельного банку складає близько 200 га, а частка господарств площею до 20 га становить до 30%. В той час господарства що мають понад 100 га в обробітку становлять понад 30% [11]. Як видно з інформації вище в Україні площі що обробляють фермери зна-

чно більші ніж площі європейських фермерів. З одного боку в цьому є позитив враховуючі, що валове виробництво продукції є більше, проте з точки зору фінансової підтримки, а особливо на 1 га, яка становить половину всієї підтримки ЄС, то виходить велика диспропорція в бік українських фермерів.

На даний момент середня виплата на 1 га в ЄС для фермерів становить від 250 до 350 євро в залежності від країни та державної політики яку вона проводить в сфері сільського господарства. В той час на сьогодні в Україні фермери можуть отримати 4000 грн, а деякі 8000 грн, тобто близько 90 та 180 євро відповідно. До того ж участь у програмі підтримки можуть взяти далеко не всі фермери в тому числі через технічні проблеми так як сайт ДАР, через який подаються заявки, дуже часто не може обробити великої кількості запитів.

Якщо брати до уваги програми не пов'язані з прямими виплатами на 1 га фінансової допомоги, то і тут Україна значно програє ЄС. В ЄС існує більша кількість різних програм, а головне окремо виділено ряд програм що націлені на розвиток сільської місцевості, а в Україні такі зовсім відсутні.

Цілком зрозуміло що фінансова підтримка в Україні є не такою ефективною ніж в ЄС, а її обсяги є дуже малими. Так, для порівняння, українські програми підтримки на до воєнний 2020 рік сягнули суми у 258,4 млн. євро при посівній площі близько 27,5 млн. га, тоді як

загальний бюджет ССП Словенії на 2020 рік склав 262 млн євро, а посівні площі складають лише 0,5 млн. га. [10]

З огляду на те що в 2014 році Україна підписала угоду про асоціацію з ЄС, тим самими підтвердила наміри про економічну інтеграцію з ЄС, то в найближчому майбутньому Україні потрібно змінювати підхід до фінансової підтримки фермерських господарств. Потрібно в першу чергу гармонізувати законодавчу базу України до законодавства ЄС. Це дозволить створити в Україні ефективну систему субсидій і грантів аналогічну ССП ЄС. Впровадження системи грантів і субсидій аналогічну ССП ЄС дозволить не лише покращити фінансове становище фермерів, вона також буде сприяти інтеграції екологічних стандартів та розвитку сільськогосподарських територій.

Також перспективним напрямком покращенню фінансового становища фермерських господарств є створення кооперативів, а особливо кредитних. Позитивні зміни в розвитку кредитних спілок відбулися у липні 2023 року, коли Верховна Рада України ухвалила нову редакцію Закону «Про кредитні спілки» (№ 5125), яка розширює коло членів кредитних спілок. Відтепер до них можуть долучатися не лише фізичні особи, але й фермерські господарства, кооперативи, профспілки, релігійні організації, ОСББ та мікропідприємства. Це розширення сприяє збільшенню доступу фермерів до фінансових ресурсів та покращує їхні можливості для розвитку. Крім того, новий закон розширює перелік послуг, які можуть надавати кредитні спілки. Члени спілок тепер мають можливість здійснювати перекази коштів, оплачувати послуги постачальників та здійснювати обмін валют без-

посередньо через спілки, без звернення до банків. Це спрощує фінансові операції для фермерів та зменшує їхні витрати [12]. Розвиток кредитних кооперативів в Україні сприяє підвищенню фінансової стійкості фермерських господарств, забезпечуючи їм доступ до необхідних ресурсів для ефективного ведення сільськогосподарської діяльності.

Висновки. У статті проаналізовано теперішній стан фінансової підтримки фермерських господарств в Україні, зазначений досвід Європейського Союзу (ЄС) у проведенні програм підтримки місцевих фермерів, зокрема розглянуто механізм діяльності Спільної сільськогосподарської політики ЄС, представлені перспективи впровадження політики ЄС по фінансовій підтримці фермерів в Україні, визначені рекомендації щодо адаптації та підвищення ефективності фінансової підтримки з урахуванням європейських стандартів.

Діючі програми підтримки аграріїв України мають позитивний вплив на фінансове становище фермерських господарств. Проте обсяги підтримки є не великими, а сама система розподілу є неефективною. В той час в країнах ЄС діє СПП, яка вже роками доводить свою ефективність. Тому в контексті євроінтеграції адаптація системи фінансової підтримки фермерів України до ССП ЄС є необхідною умовою сталого розвитку всього аграрного комплексу.

Фермерські господарства є ключовим елементом у забезпеченні продовольчої безпеки країни та вирішенні соціально-економічних проблем сільських територій. Розвиток фермерських господарств повинний бути в пріоритеті для їх сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Roman Neyter, Sergiy Zorya, Oleksandr Muliar. Kyiv School of Economics. (2024). Agricultural war damages, losses, and needs review. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_eng.pdf (дата звернення: 09.11.2024)
2. Міністерство аграрної політики та продовольства України. 2024. Війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва. Випуск 3. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viini-na-pributkovist-silskogospodarskogo-virobnitstvavipusk-3.pdf> . (дата звернення: 09.11.2024)
3. Розтрюпа В. Підтримка аграріїв 2024: які державні програми діють в Україні. 24 Канал, 26 липня 2024. URL: https://agro.24tv.ua/pidtrimka-agrariyiv-2024-yaki-derzhavni-programi-diyut-ukrayini_n2604707 (дата звернення: 09.11.2024)
4. Розтрюпа В. Державні програми для фермерів: Мінагрополітики підтримало фермерів. 24 Канал, 23 червня 2024. URL: https://agro.24tv.ua/derzhavni-programi-dlya-fermeriv-minagropolitiki-pidtrimalo-fermeriv_n2580538 (дата звернення: 11.11.2024)
5. Державний аграрний реєстр. URL: <https://agroregistry.com.ua> (дата звернення: 11.11.2024)
6. AgroPortal.ua. Програми держпідтримки аграріїв, що діють 2024 року. 25 червня 2024. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/programi-derzhpidtrimki-agrariyiv-shcho-diyut-2024-roku> (дата звернення: 09.11.2024)

7. European Commission. (n.d.). Funding opportunities for farmers. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunitiesfarmers_en#:~:text=Farmers%20receive%20direct%20payments%20under,regulating%20or%20supporting%20agricultural%20markets. (дата звернення: 12.11.2024)
8. European Commission. (n.d.). Common agricultural policy funds. European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата звернення: 12.11.2024)
9. European Commission. (n.d.). European Social Fund. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/esf/> (дата звернення: 12.11.2024)
10. Антоніо Альбаладехо Роман. Сільське господарство України. Від російського вторгнення до європейської інтеграції. Дослідницька служба Європейського парламенту. PE 760.432 – квітень 2024 року URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf) (дата звернення: 08.11.2024)
11. Маслак Олександр. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. Агробізнес сьогодні. Економічний гектар. 03 листопада 2015 URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (дата звернення: 08.11.2024)
12. Верховна Рада України. Закон України «Про кредитні спілки» № 3254-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 14 липня 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20> (дата звернення: 09.11.2024)

REFERENCES:

1. Roman Neyter, Sergiy Zorya, Oleksandr Muliar. Kyiv School of Economics. (2024). Agricultural war damages, losses, and needs review. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_eng.pdf (дата звернення: 09.11.2024)
2. Ministerstvo ahraryoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. 2024. Viiny na prybutkovist silskohospodarskoho vyrobnytstva. Vypusk 3. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viiny-na-pributkovist-silskohospodarskogo-virobnitstvavypusk-3.pdf> . (дата звернення: 09.11.2024)
3. Roztropa V. Pidtrymka ahraryiv 2024: yaki derzhavni prohramy diiut v Ukraini. 24 Kanal, 26 lypnia 2024. URL: https://agro.24tv.ua/pidtrimka-agrariyiv-2024-yaki-derzhavni-programi-diyut-ukrayini_n2604707 (дата звернення: 09.11.2024)
4. Roztropa V. Derzhavni prohramy dlia fermeriv: Minahropolityky pidtrymalo fermeriv. 24 Kanal, 23 chervnia 2024. URL: https://agro.24tv.ua/derzhavni-programi-dlya-fermeriv-minagropolitiki-pidtrimalo-fermeriv_n2580538 (дата звернення: 11.11.2024)
5. Derzhavnyi ahraryni reiestr. URL: <https://agroregistry.com.ua> (дата звернення: 11.11.2024)
6. AgroPortal.ua. Prohramy derzhpidtrymky ahraryiv, shcho diiut 2024 roku. 25 chervnia 2024. URL: <https://agroportal.ua/news/finansy/programi-derzhpidtrimki-agrariyiv-shcho-diyut-2024-roku> (дата звернення: 09.11.2024)
7. European Commission. (n.d.). Funding opportunities for farmers. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunitiesfarmers_en#:~:text=Farmers%20receive%20direct%20payments%20under,regulating%20or%20supporting%20agricultural%20markets. (дата звернення: 12.11.2024)
8. European Commission. (n.d.). Common agricultural policy funds. European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата звернення: 12.11.2024)
9. European Commission. (n.d.). European Social Fund. European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/esf/> (дата звернення: 12.11.2024)
10. Antonio Albaladekho Roman. Silske gospodarstvo Ukrainy. Vid rosiiskoho vtorhnennia do yevropeiskoi intehratsii. Doslidnytska sluzhba Yevropeiskoho parlamentu. PE 760.432 – kviten 2024 roku URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_XL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_XL.pdf) (дата звернення: 08.11.2024)
11. Masлак Олександр. Problemy ta perspektyvy fermerstva v Ukraini. Ahrobiznes sohodni. Ekonomichni hektar. 03 lystopada 2015 URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (дата звернення: 08.11.2024)
12. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro kredytni spilky» № 3254-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 14 lypnia 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20> (дата звернення: 09.11.2024)